

РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 811.161.1'373.46:821.161.1–31
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.3-2/21>

Гусєва О. І.

Маріупольський державний університет

Петько В. В.

Маріупольський державний університет

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ СПЕЦІАЛЬНОГО СЛОВА В ХУДОЖНЬОМУ КОНТЕКСТІ

Детермінологізація наукового слова – це процес становлення його поліфункціональності, найважливішою умовою якого є широка взаємодія терміна із загальноживаною лексикою. У статті розглянуто функціонування та природа терміна не лише як інструменту наукового пізнання в науковому чи науково-популярному стилях, а як образно-виразного засобу у творах художньої літератури. Постійний науковий інтерес до природи терміна та практична мотивація причин його дослідження сприяли свого часу становленню науки про терміни та термінологію і дотепер визначають розвиток теорії терміна. Зокрема, досліджується явище детермінологізації, тобто переходу терміна з термінологічної системи у сферу загальної мови, у нашому випадку – у художнє мовлення.

Існує багато наукових робіт, присвячених стилю А. П. Чехова, але дослідники зовсім не торкаються теми медичної термінології та її функцій у творчості письменника. Цікавість вивчення саме чеховських медичних термінів спричинена ще й тим, що А. П. Чехов був не лише класиком світової літератури, а й лікарем. У своїх творах він дав науково виправдане відображення психічних і тілесних страждань людини, зумів із винятковим реалізмом намалювати внутрішній світ тяжкохворого, керуючись знаннями і досвідом, отриманими ним у процесі навчальної та робочої діяльності.

Медичні терміни – це основний елемент художнього тексту, що використовується А. П. Чеховим в оповіданнях для опису дискусій і ділових розмов лікарів, опису обставин огляду пацієнтів, операцій, лікарських рекомендацій, стану та самопочуття пацієнтів, їхнього діагнозу тощо. Водночас ним використовуються як широковживані, так і спеціальні та вузько-спеціальні терміни. Разом із номінативною функцією дані терміни використовуються для створення особливої виробничої атмосфери чи то лікарні, чи аптеки, чи за її лаштунками, чи просто праці лікаря в пацієнта вдома.

Ключові слова: детермінологізація, медичний термін, образно-виразні засоби, художній стиль, індивідуальний авторський стиль.

Постановка проблеми. Характеризуючи мову сучасної науки, дослідники відзначають її поліструктурність, неоднорідність – з одного боку, а також рухливість, динамізм – з іншого [1; 4; 14]. Стрімкість інноваційних процесів і впровадження іншомовної термінології, її широке використання і за межами наукового стилю зумовлюють порушення питання про основні вектори руху запозичень у мові-реципієнті. Для термінологічного запозичення можна виділити два основних напрями його функціонального руху – ретермінологізацію та детермінологізацію. Саме питання

детермінологізації порушуємо ми у своїй роботі. Т. А. Журавльова розглядає процеси термінологізації та детермінологізації як види взаємодії між словником загальної національної літературної мови і термінологічними сферами різних галузей знання [8, с. 122]. Про можливість переходу мовних одиниць з одного функціонального різновиду в інший, яка впливає з єдності мови, пишуть В. І. Лейчик і Є. А. Нікуліна [10, с. 30].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постійний науковий інтерес до природи терміна та практична мотивація причин його дослідження

сприяли свого часу становленню науки про терміни та термінологію і дотепер визначають розвиток теорії терміна. Основні напрями дослідження термінології та ретельні реєстри проблем терміна та термінології подано в монографіях С. В. Гріньова, Т. А. Журавльової, роботах Ю. М. Марчука, В. Н. Прохорової, В. А. Татарінова. Внутрішню природу терміна вивчають В. Н. Прохорова, Е. Ф. Скороходько, В. А. Татарінов, П. А. Флоренський. Лінгвістичні основи вчення про термін, що розроблено Г. О. Вінокуром, Б. М. Головіним, Р. Ю. Кобріним, ретельно висвітлюються та розвиваються в роботах С. В. Гріньова, В. П. Даниленко, В. М. Овчаренко, Н. А. Слюсареві. Існує багато наукових робіт, присвячених стилю А. П. Чехова. Це роботи І. М. Гейзера [3], Н. О. Дмитрієвої [6], Л. Є. Кройчик [9], О. А. Покровської [11], Г. Ф. Татарникової [13] та ін., але дослідники зовсім не торкаються теми медичної термінології та її функцій у творчості А. П. Чехова [3; 6; 9; 11; 13].

Постановка завдання. Двонаправлений рух «термін – слово загальної мови» – це два способи становлення поліфункціональної лексики. Загальноновживана лексика – «постійне матеріальне джерело термінотворення» [5, с. 175]. В умовах термінологічного вибуху, коли науковий прогрес стимулює появу нових спеціальних номінацій, використання загальноновживаного слова на позначення наукового поняття – це процес, що закріплює єдність мови. Але в теперішній час, коли основний приплив інновацій у спеціальну мову пов'язаний із запозиченням термінів, можливість відновити єдність мови, що порушується процесом запозичення, пов'язана, серед іншого, з детермінологізацією запозиченої термінології. Н. С. Валгіна вказує на регулярність цього процесу, зазначає стійкий зв'язок процесів запозичення і детермінологізації: «Детермінологізація як процес завжди була пов'язана з тими періодами в житті російської мови, коли вона особливо активно вбирала в себе іншомовне слово» [2, с. 96].

Детермінологізацію спеціального слова, його «нейтралізацію», як і набуття ним конотативних добавок, пов'язують із перенесенням терміна у «спеціальний нетермінологічний загальнолітературний контекст» [12, с. 337].

Варто зазначити, що цікавість до вивчення саме чеховських медичних термінів викликана ще й тим, що А. П. Чехов був не лише класиком світової літератури, а й лікарем. У своїх творах він дав науково виправдане відображення психічних і тілесних страждань людини, зумів із винятковим

реалізмом намалювати внутрішній світ тяжкохворого, керуючись власними знаннями і досвідом. Перехід терміна з наукової мови в художню в образотворчій функції яскраво характеризує процес детермінологізації наукового слова, що нині є цікавим напрямом полідисциплінарних досліджень, що зумовлює **актуальність** нашої роботи.

Об'єктом дослідження стали медичні терміни, використані А. П. Чеховим у художній функції в його оповіданнях, об'єднаних загальною медичною тематикою. **Предметом** даної наукової розвідки є функціональні особливості медичної лексики в системі художньо-образних засобів оповідань А. П. Чехова. **Наукова новизна і теоретична значущість** роботи полягає в дослідженні процесу детермінологізації наукового слова шляхом переходу його до художнього мовлення на матеріалі оповідань А. П. Чехова, що стосуються медичної тематики та використання медичних термінів у художньому контексті.

Виклад основного матеріалу. Вивчення вживання медичної лексики у творах саме А. П. Чехова становить значний інтерес, оскільки допомагає виявити особливості індивідуально-авторського слововживання, індивідуального художнього стилю письменника. Як зазначає Ю. Б. Жидкова, «традиційно в художніх творах виділяють широковживані терміни, спеціальні та вузькоспеціальні. Широковживані терміни фіксуються у тлумачних словниках без спеціальних позначок. Спеціальні терміни представлені у тлумачних словниках, але мають позначку «спеціальні». Для встановлення значення вузькоспеціальних термінів необхідно звернутися до спеціальних словників, оскільки їхніх значень немає у тлумачних словниках» [7, с. 84]. До того ж дослідниця зазначає, що «всього в оповіданнях А. П. Чехова виділено 283 медичних терміни. Велику групу складають широковживані терміни (262 лекс. од.): *рак, инвалид, кровотечение, рецепт, корона, органическая ткань* тощо; спеціальні терміни складають 16 лекс. од.: *конституция, сигнатура, евстахиевы трубы, апоплексический удар* тощо; вузькоспеціальні терміни нечисленні (5 лекс. од.): *аневризма, тракция, гиперестезия, неврит, везикулярное дыхание*» [7, с. 84]. Можна поділити всю медичну лексику, що використовується у творах А. П. Чехова, на такі великі групи (виходячи із цього, ми класифікуємо їхні функції в оповіданнях російського класика):

По-перше, медичні терміни – це **основний елемент художнього тексту**, що використовується для дискусій і ділових розмов лікарів, опису

обставин огляду пацієнтів, їхнього стану та самопочуття, операцій, лікарських рекомендацій. За допомогою медичних термінів як основного елемента художнього тексту створюється особлива атмосфера, важлива для сучасного читача, що вже досить далеко відстоїть від чеховських оповідань у часі.

По-друге, це **характеристика чеховських героїв**: мовленнєва та психологічна; створення портрета персонажа, як опис зовнішності, так і опис характеру, звичок, учинків тощо. Даний прийом, що використовується А. П. Чеховим у творчості, можемо назвати особливим стилем письменника, адже він є не в кожного чеховського сучасника.

По-третє, це терміни, що використовуються як **образно-виразні засоби** – гумору й іронії, образні порівняння, метафоричні та метонімічні конструкції. Комічний ефект створюється А. П. Чеховим завдяки тому, що медичний термін може потрапити в невластивий йому контекст, щодо метафоричних та метонімічних порівнянь із використанням медичної лексики, то в оповіданнях А. П. Чехова медичному терміну надаються особлива образність і виразність. Крім того, знаходимо у творах митця зменшувально-пестливі форми термінів, також автор може підсилювати деяку з уживаної ним термінології додаванням до термінів образних і експресивних слів або конструкцій. В окрему групу виділяємо лексику, що не є конкретно медичними термінами, але **використовується для опису хвороби** чи хворобливого стану людини, що також є неабияким художнім прийомом, який дозволяє не просто поринути в атмосферу оповідання, а інколи і відчутти на собі описані симптоми – настільки вони яскраві; крім того, у даний підрозділ окремо виносимо **назви латиною**. Розглянемо найбільш яскраві приклади з кожної з вищезазначених груп термінів, що використовуються А. П. Чеховим у його оповіданнях.

Медичні терміни – це основний елемент художнього тексту, що використовується А. П. Чеховим у його оповіданнях для опису дискусій та ділових розмов лікарів, опису обставин огляду пацієнтів, операцій, лікарських рекомендацій, стану та самопочуття пацієнтів, діагнозу тощо.

Так, як було зазначено вище, медичні терміни застосовуються А. П. Чеховим для опису діагнозу, стану хворої людини, чи констатуються причини смерті пацієнта, наприклад: *«Нужно глядеть чудовищу прямо в глаза. У мальчика бугорчатка мозга, и нужно постараться приготовить себя к его смерти, так как от этой болезни никогда не*

выздоровливают» («Доктор») [19, с. 159]. *«Крови много потеряно, да и, кроме того, удар по голове каким-то тупым орудием, наверное, сопровождался сотрясением мозга. Было ли сотрясение мозга или нет, не мое дело решать, но только Ольга открыла глаза и попросила пить <...>» («Драма на охоте»)* [18, с. 178]. Дані приклади описують діагнози та стан пацієнтів.

Далі – констатація та причини смерті (з описом симптомів): *«Под вечер Андрей Ефимыч умер от апоплексического удара. Сначала он почувствовал потрясающий озноб и тошноту; что-то отвратительное, как казалось, проникая во всё тело, даже в пальцы, потянуло от желудка к голове и залило глаза и уши. Позеленело в глазах» («Палата № 6»)* [15, с. 159].

Крім того, медичні терміни застосовуються для опису виробничої лікарської обстановки (зокрема, виробничого пейзажу) чи дій лікаря під час огляду пацієнтів, лікарських розмов чи дискусій. *«За обедом оба доктора говорили о том, что при высоком стоянии диафрагмы иногда бывают перебои сердца, или что множественные невриты в последнее время наблюдаются очень часто, или что вчера Дымов, вскрывши труп с диагностикой «злокачественная анемия», нашел рак поджелудочной железы» («Попрыгунья»)* [17, с. 21].

Опис ділової виробничої лікарської обстановки: *«Знаете, отчего он заразился? Во вторник у мальчика высасывал через трубочку дифтеритные пленки» («Попрыгунья»)* [17, с. 27].

Опис виробничого пейзажу (дещо ширше поняття, ніж виробнича обстановка) А. П. Чехов подає в оповіданні «В аптеке», йому вдається яскраво та випукло подати пейзаж, що постає в уяві читача саме завдяки правильному та влучному вживанню медичних термінів: *«За желтой, лоснящейся конторкой, уставленной вазочками с сигнатурами, стоял высокий господин с солидно закинутой назад головой, строгим лицом и с выхолонными бакенами – по всем видимостям, провизор» («В аптеке»)* [17, с. 54].

Розглянемо приклад опису дій лікаря під час огляду пацієнтів: *«Она сделала глотательное движение и протонала. Затем ей впрыснули под кожу что-то вроде гофманских капель» («Драма на охоте»)* [18, с. 178].

Стан сучасної А. П. Чехову медицини і філософський погляд на медицину та природу людини описується в оповіданні «Палата № 6»: *«Обмен веществ! Но какая трусость утешать себя этим суррогатом бессмертия! <...> Видеть свое*

бессмертие в обмене веществ так же странно, как пророчить блестящую будущность футляру после того, как разбилась и стала негодною дорогая скрипка» («Палата № 6») [15, с. 124].

Нарешті, терміни використовуються для опису лікарських рекомендацій для пацієнтів, настанов для їхніх подальших дій у лікуванні, рецептів, наприклад: «*От насморка полезен настой из «трын-травы», пить который следует натошак, по субботам. При сильном и упорном кашле постарайся денька три-четыре не кашлять вовсе, и твоя хворь исчезнет сама собою*» («Врачебные советы») [20, с. 86].

За допомогою медичної термінології А. П. Чехов дає мовленнєву характеристику своїх персонажів: «*У этих сладострастников, должно быть, в мозгу есть особый нарост вроде саркомы, который сдавил мозг и управляет всею психикой. Понаблюдайте-ка Лаевского, когда он сидит где-нибудь в обществе <...> но как только вы заговорили о самках и самцах, о том, например, что у науков самка после оплодотворения съедает самца, – глаза у него загораются любопытством*» («Дуэль») [18, с. 318].

Крім того, А. П. Чехов за допомогою медичних термінів може давати в тексті психологічну характеристику героїв, описувати характер персонажів, наприклад: «*У, стервячий был старик! Лет через пять после воли его миром в конторе посекали, так он, чтобы, значит, злобу свою доказать, взял да и напустил на все Ковыли горловую болезнь. Повемерло тогда народу без счету, словно в холеру <...>*» («Счастье») [19, с. 109–110].

Нарешті, медичні терміни можуть характеризувати зовнішність героїв, коли якась хвороба зараз або із плином часу, або вада з народження може впливати і на зовнішні риси, наприклад: «*Прошло четыре года. В городе у Старцева была уже большая практика. Он пополнел, раздобыл и неохотно ходил пешком, так как страдал одышкой. И Пантелеймон тоже пополнел, и чем он больше рос в ширину, тем печальнее вздыхал и жаловался на свою горькую участь: езда ододела!*» («Ионыч») [15, с. 380].

Нерідко терміни використовуються А. П. Чеховим як образно-виразні засоби – засоби гумору й іронії, порівняння, метафоричні або метонімічні конструкції: «*Ее habitus не плох. Рост средний. Окраска слизистых оболочек нормальна, подкожно-клетчатый слой развит удовлетворительно. Грудь правильная, хрипов нет, дыхание везикулярное. Тоны сердца чисты*» («Два романа») [17, с. 481–482].

Крім того, медичний термін як образний засіб використовується А. П. Чеховим для створення образних порівнянь: «*В приемную входит дьячок Вонмигласов, высокий, коренастый старик в коричневой рясе. Правый глаз с бельмом и полузакрыт, на носу бородавка, похожая издали на большую муху*» («Хирургия») [16, с. 34].

Терміни виступають як художньо-образотворчі засоби також у складі метафоричних конструкцій, наприклад: «*– Ну, уж и отлично! – говорил Егор Семеныч, входя за ней и принужденно смеясь. – Не слушай, пожалуйста, не читай! Впрочем, если хочешь уснуть, то, пожалуй, читай: прекрасное снотворное средство*» («Черный монах») [15, с. 168].

Терміни також вживаються А. П. Чеховим як засіб метонімії. «*– М-да <...> – говорит толстый басом. – Спит фармация! И аптекарша спит. Тут, Обтесов, аптекарша хорошенькая*» («Аптекарь») [18, с. 232].

Інколи для створення образного ефекту А. П. Чехов уживає терміни у зменшувально-пестливій формі. Даний прийом також відносимо до групи використання образно-виразних засобів мовлення. «*Вы заметьте: когда при нем поднимает какой-нибудь общий вопрос, например о клеточке или инстинкте, он сидит в стороне, молчит и не слушает <...>*» («Дуэль») [18, с. 317].

Нарешті, в окрему групу виділяємо лексику, що не завжди є конкретно медичними термінами (є також і терміни), але вживається для опису хвороби чи хворобливого стану людини: «*Свойкин был болен. Во рту у него горело, в ногах и руках стояли тянущие боли, в отяжелевшей голове бродили туманные образы, похожие на облака и закутанные человеческие фигуры*» («В аптеке») [17, с. 55].

Інколи А. П. Чеховим використовуються латинські назви (або їх транслітерація), що надають його оповіданням таємничості, коли автор не подає пояснення цим назвам: «*Всем также известно, что уважаемый коллега Жила у актрисы Семирамидиной принял блуждающую почку за абсцесс и сделал пробный прокол, отчего и последовал вскорости exitus letalis*» («Интриги») [16, с. 361].

Висновки і пропозиції. Отже, медичні терміни як основний елемент художнього тексту використовуються А. П. Чеховим в оповіданнях для опису дискусій і ділових розмов лікарів, опису обставин огляду пацієнтів, операцій, лікарських рекомендацій, настанов, рецептів, стану та самопочуття пацієнтів, їхнього діагнозу, констатації причин смерті, виробничої обстановки (зокрема, вироб-

ничого пейзажу), сучасного стану медицини, виконують у творах номінативну функцію.

Письменником використовуються як широковживані, так і спеціальні, вузькоспеціальні терміни. Разом із виконанням номінативної функції дані терміни вживаються для створення особливої виробничої атмосфери лікарні чи аптеки, чи за її лаштунками, чи просто праці лікаря в пацієнта вдома.

Найбільш цікавим вважаємо ті контексти з оповідань А. П. Чехова, де можемо споглядати явище детермінологізації, тобто переходу термінології з терміносистеми до загальної мови, де медичний термін стає поліфункціональним, а саме виступає образно-виразним засобом чи засобом експресії, адже саме в такому разі відбувається контамінація наукового та художнього стилів.

Список літератури:

1. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике : учебное пособие. Москва : Высшая школа, 1991. 140 с.
2. Валгина Н. С. Теория текста. Москва : Логос, 2003. 280 с.
3. Гейзер И. М. Чехов и медицина. Москва : Наука, 1960. 150 с.
4. Граудина Л. К., Ширяева Е. Н. Культура русской речи : учебник для вузов. Москва : Норма, 2000. 560 с.
5. Гречко В. А. Теория языкознания : учебное пособие. Москва : Высшая школа, 2003. 375 с.
6. Дмитриева Н. А. Послание А. П. Чехова. Москва : Прогресс – Традиция, 2007. 368 с.
7. Жидкова Ю. Б. Функционирование медицинских терминов в рассказах А. П. Чехова. *Вестник Воронежского государственного университета*. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». 2007. № 2. Ч. 2. С. 84–89.
8. Журавлева Т. А. Особенности терминологической номинации : монография. Донецк : АОО Торговый дом «Донбасс», 1993. 253 с.
9. Кройчик Л. Е. Человек с молоточком. Вступительная статья. *Рассказы и повести / А. П. Чехов*. Москва, 1982. С. 5–23.
10. Лейчик В. М. Терминоведение : предмет, методы, структура. Изд. 3-е. Москва : Издательство ЛКИ, 2007. 256 с.
11. Покровская Е. А. Экспрессивность эллиптических конструкций с прямой речью в прозе А. П. Чехова. *Языковое мастерство А. П. Чехова*. Ростов-на-Дону, 1990. С. 89–95.
12. Солнышкина М. И. Проецирование терминологических сочетаний на плоскость фразеологии. *Функциональное описание естественного языка и его единиц* : сборник научных докладов XI Международной конференции по функциональной лингвистике. Симферополь, 2004. С. 336–337.
13. Татарникова Г. Ф. Слова чужого словаря как выразительно-изобразительное средство в произведениях А. П. Чехова. *Языковое мастерство А. П. Чехова*. Ростов-на-Дону, 1990. С. 103–107.
14. Чернейко Л. О. Металингвистика: хаос и порядок. *Вестник Московского университета*. Серия 19 «Лингвистика и межкультурная коммуникация». 2001. № 4. С. 82–96.
15. Чехов А. П. Рассказы и повести. Москва : Изд. ВГУ, 1982. 480 с.
16. Чехов А. П. Полное собрание сочинений. Москва : Наука, 1983. Т. 3. 619 с.
17. Чехов А. П. Полное собрание сочинений. Москва : Наука, 1985. Т. 6. 733 с.
18. Чехов А. П. Первый любовник. Москва : АСТ, 2003. 347 с.
19. Чехов А. П. Рассказы. 1887. Москва : Наука, 1974. 297 с.
20. Чехов А. П. Рассказы. Юморески. 1885–1886. Полное собрание сочинений и писем. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=64054> (дата обращения: 01.09.2019).

Guseva O. I., Petko V. V. DETERMINIZATION OF SPECIAL WORDS IN LITERARY CONTEXT

There are many scientific works devoted to the style of A. P. Chekhov, but the researchers have not studied the topic of medical terminology and its functions in the writer's work at all. The interest of studying A. P. Chekhov's medical terms is also caused by the fact that A. P. Chekhov was not only a classical author of the world literature, but also a doctor. In his works he gave a scientifically justified reflection of the mental and physical suffering of a man. He was able to describe the inner world of the severely ill person with the exceptional realism using the knowledge and experience gained at the university and in the process of education and work. Traditionally science studies the translation of a medical term that functions in a more peculiar context – scientific or popular.

The article deals with the functioning and nature of the term not only as a tool of scientific cognition in scientific or popular science styles, but as a means of expression in works of fiction. The continuing scientific

interest in the nature of the term and the practical motivation behind the reasons for its research have contributed, in due course, to the formation of the science of terms and terminology, and still continues to determine the development of the theory of the term.

Medical terms are the main element of the literary text used by A. P. Chekhov in his stories to describe the discussions and business conversations of doctors, describe the circumstances of patient review, surgeries, medical recommendations, the condition and state of health of patients, their diagnosis. Herewith he used broad-based, special, and highly specialized terms. Together with the nominative function, these terms are used to create a special working climate, whether hospital or reception, or pharmacy, or backstage, or simply the work of a doctor at home.

Key words: *determinization, medical term, impressive means, literary style, individual author's style.*